

Adrianna Szczerba

<https://orcid.org/0000-0001-7298-2355>

Instytut Archeologii Uniwersytetu Łódzkiego

Andrzej Abramowicz jako historyk archeologii

Zarys treści: Artykuł analizuje wkład Andrzeja Abramowicza, jednego z najwybitniejszych historyków archeologii, w rozwój tej subdyscypliny. Abramowicz, czerpiąc inspirację od historyka historiografii Mariana Henryka Serejskiego, zerwał ze *stricte* kronikarskim podejściem do badań nad dziejami archeologii, charakterystycznym dla jego poprzedników. Jego prace, takie jak *Wiek archeologii* czy *Historia archeologii polskiej*, oferują syntetyczne ujęcie historii archeologii polskiej, uwzględniające zmieniające się paradygmaty badawcze oraz kontekst społeczno-polityczny, w którym kształtowała się archeologia. Na wstępie artykułu zarysowano początki zainteresowań historią archeologii w Polsce, co stanowi wprowadzenie do głównego tematu tekstu, skupiającego się na drodze Abramowicza do podjęcia studiów w tej dziedzinie oraz charakterystyce jego najważniejszych osiągnięć.

The content outline: The article analyzes the contribution of Andrzej Abramowicz, one of the most prominent historians of archaeology, to the development of this subdiscipline. Abramowicz, drawing inspiration from Marian Henryk Serejski, broke away from the strictly chronicle-style approach to the history of archaeology, characteristic of his predecessors. His works, such as *Wiek archeologii* or *Historia archeologii polskiej*, offer a synthetic account of the history of Polish archaeology, taking into consideration the shifting research paradigms and the socio-political context in which archaeology evolved. The introduction of the article outlines the early interest in the history of archaeology in Poland, serving as an introduction to the main topic of the text, which focuses on Abramowicz's path to pursuing studies in this field and a characteristic of his most significant achievements.

Słowa kluczowe: archeologia polska w XX w., Andrzej Abramowicz, historia archeologii polskiej

Keywords: 20th century Polish archaeology, Andrzej Abramowicz, history of Polish archaeology

Wstęp

Choć pierwsze prace z historii archeologii w Polsce powstały już wcześniej, wyraźny rozwój tej dziedziny wiedzy nastąpił dopiero po II wojnie światowej. W gronie osób szczególnie zasłużonych dla badań nad dziejami polskiej archeologii

wyróżnia się Andrzej Abramowicz (1926–2011)¹, którego dokonania w tym zakresie stanowią temat niniejszego artykułu. Aby ukazać znaczenie jego dorobku, omówiłam najważniejsze opracowania jego autorstwa, w tym przede wszystkim *Wiek archeologii. Dzieje polskiej archeologii dziewiętnastowiecznej* (Warszawa 1967), będący pierwszą jego książką poświęconą historii archeologii. Odwołam się również do jego osobistych wspomnień, w których dzielił się refleksjami na temat doświadczeń badawczych oraz inspiracji, które ukształtowały jego podejście do dziejów archeologii.

1. Początki historii archeologii w Polsce

Znaczenie historii archeologii (w rozumieniu „przeglądu badań archeologicznych”) doceniał już Józef Łepkowski (1826–1894), pierwszy profesor pierwszej katedry archeologii na ziemiach polskich (UJ, od 1866), który w liście opublikowanym na łamach „Biblioteki Warszawskiej” w 1877 r. pisał: „Zapewne, napisanie historii archeologii w ogóle i u nas, byłoby pracą wielce potrzebną. Ależ... to rzecz trudna”². W tej sytuacji rolę doraźnej „wskazówki poszukiwań” miał odegrać wykaz książek i artykułów archeologicznych „z naszego piśmiennictwa”.

Pierwsza bibliografia archeologii, autorstwa Szczęsnego Jastrzębowskiego (1861–1928), została opublikowana dopiero w 1899 r. i zawierała nieco ponad 380 tytułów, wynotowanych z 26 polskich czasopism i wydawnictw zbiorowych³. W 1906 r. ukazała się jej kontynuacja⁴, a trzy lata później – wersja rozszerzona (tzw. bibliografia rozumowana), zawierająca ponad 1000 tytułów (w tym rozdział pt. *Poszukiwania archeologiczne, wykopaliska, badania miejscowości i zabytków przeddziejowych lokalnych*, będący pierwszym przeglądem literatury na temat badań archeologicznych na ziemiach polskich⁵). Ich autor, Stanisław Jan Nepomucen

¹ Absolwent archeologii na Uniwersytecie Łódzkim (1952), uczeń Konrada Jażdżewskiego (1908–1985), najpierw związany zawodowo z Muzeum Prehistorycznym w Łodzi (od 1956 r. Muzeum Archeologiczne i Etnograficzne), Katedrą Prehistorii UŁ oraz Kierownictwem Badań nad Początkami Państwa Polskiego (1949–1953), a następnie, od 1955 r. aż do emerytury z łódzkim oddziałem Instytutu Historii Kultury Materialnej PAN (od 1992 r. Instytut Archeologii i Etnologii PAN); zob. Sylwetki łódzkich uczonych, z. 42: *Profesor Andrzej Abramowicz*, red. T. Poklewski, Łódź 1997.

² *Mieszkania nawodne* (z listu J. Łepkowskiego), „Biblioteka Warszawska” 3, 1877, s. 483; zob. też A. Abramowicz, *Wiek archeologii. Problemy polskiej archeologii dziewiętnastowiecznej*, Warszawa 1967, s. 3, 5.

³ S. Jastrzębowski, *Bibliografia archeologii przeddziejowej polskiej*, „Światowit” 1, 1899, s. 177–195.

⁴ S.J. Czarnowski, *Bibliografia archeologii przedhistorycznej polskiej i Polski dotyczącej*, „Światowit” 7, 1906, s. 90–114.

⁵ *Polska przedhistoryczna. Badania, poszukiwania, opisy zabytków przeddziejowych – bibliografia, sprawozdania, przeglądy itp.*, t. 1: *Literatura przeddziejów Polski i ziem sąsiednich słowiańskich*, oprac. S.J. Czarnowski, Warszawa–Kraków 1909.

Czarnowski (1847–1929), o ówczesnym stanie badań nad dziejami polskiej archeologii pisał: „Historia rozwoju badań archeologii przeddziewowej i paleoetnologii u nas nie została dotąd należycie opracowana”⁶.

W końcu XIX i na początku XX w. przed przedstawicielami różnych dyscyplin stanął problem włączenia do podręczników i syntez historii człowieka i jego kultury z czasów pradziejowych⁷. Brak powyższych opracowań był w związku z tym poważnym utrudnieniem Przykładowo Wiktor Czermak (1863–1913) we wprowadzeniu do *Ilustrowanych dziejów Polski* skarżył się, że

podać przegląd ważniejszych zabytków na ziemiach słowiańskich, jako też głównych wyników przeprowadzonych nad nimi badań, chociażby tylko w najogólniejszym streszczeniu, nie należy jeszcze do rzeczy łatwych; badacz, który nie jest specjalistą na polu prehistorii, a nadto ma na oku odtworzenie całokształtu dziejów Polski, musi szczególnie ubolewać nad trwającym jeszcze dotychczas (1905) niedostatkim podręczników, któreby ogarniały cały obszar wiedzy o czasach przedhistorycznych na ziemiach słowiańskich, w zwięzłym, reasumującym rezultaty nowszej literatury zarysie. W naszej literaturze nie ma dotąd ani jednego takiego podręcznika⁸.

Syntezy pradziejów poszczególnych obszarów lub epok w odniesieniu do ziem polskich, skądinąd powodujące burzliwe polemiki, zaczęły powstawać w okresie międzywojennym⁹. Wtedy też ukazały się pierwsze opracowania dotyczące historii archeologii polskiej¹⁰, na czele z artykułem Józefa Kostrzewskiego (1885–1969) pt. *Zarys rozwoju badań prehistorycznych w Polsce w latach 1875–1923*¹¹. Z kolei opublikowana przez Stanisława Jana Gąsiorowskiego (1897–1962) w Krakowie w 1948 r. niewielka (48 s.) książeczka *Badania polskie nad sztuką starożytną: relacje podróżników, kolekcjonerstwo, badania naukowe* przez lata stanowiła swoiste kompendium wiedzy, do którego sięgał każdy interesujący się dziejami polskiej archeologii basenu Morza Śródziemnego. Czołowym klasykiem historii archeologii pozostaje jednak Kostrzewski jako autor „pomnikowych” *Dziejów polskich badań prehistorycznych* (Poznań 1949) czy 46-stronicowych *Z dziejów badań archeologicznych w Wielkopolsce* (Wrocław 1958).

⁶ Tamże, s. 61.

⁷ A. Abramowicz, *Historia archeologii polskiej: XIX i XX wiek*, Warszawa–Łódź 1991, s. 98.

⁸ *Dzieje powszechne ilustrowane [...]. Ilustrowane dzieje Polski*, t. 1: *Od początków do X wieku*, oprac. W. Czermak, Wiedeń 1905, s. 10.

⁹ Zob. A. Abramowicz, *Historia archeologii polskiej: XIX i XX wiek...*, s. 120–121.

¹⁰ B. Janusz, *Kultura przedhistoryczna Podola galicyjskiego*, Lwów 1918 (tu rozdział wstępny: *Historia badań przedhistorycznych w Galicji*); W. Antoniewicz, *Stan i potrzeby badań archeologicznych w Polsce*, Warszawa 1926; por. B. Stelmachowska, *Rozwój prahistorii polskiej w okresie 20-lecia międzywojennego*, cz. 1: 1918–1928, Poznań 1984, s. 8.

¹¹ „Kosmos. Czasopismo Polskiego Towarzystwa Przyrodników im. Kopernika. Tom jubileuszowy wydany z powodu pięćdziesiątej rocznicy istnienia Towarzystwa (1875–1925)”, cz. 1, Kraków 1928, s. 101–114.

Znaczący wzrost liczby prac poświęconych dziejom archeologii w Polsce odnotowuje się dopiero od lat 60. i 70. XX w., przy czym większość z nich była podejmowana przez archeologów „na marginesie” ich działalności naukowej. Andrzej Abramowicz jest pierwszym archeologiem, który dzieje uprawianej przez siebie dyscypliny uczynił głównym przedmiotem swojej pracy naukowej. Jego dorobek publikacyjny w zakresie historii archeologii liczy 12 książek (uwzględniając trzytomowe wspomnienia), 28 recenzji oraz blisko 60 artykułów¹² i należy dziś do prac o podstawowym znaczeniu dla tej dyscypliny. Warto również podkreślić, że w swojej specjalności wykształcił on uczniów, przyczyniając się tym samym do rozwoju historii archeologii jako subdyscypliny w Polsce¹³.

2. Andrzeja Abramowicza droga do historii archeologii

Abramowicz nie od razu zajął się historią archeologii. Najpierw zainteresowała go archeologia średniowieczna, kształtująca się w zasadzie na jego oczach (i przy jego udziale). Kiedy rozpoczynał studia w 1948/1949 r. pod kierunkiem Konrada Jażdżewskiego wszystkie ośrodki archeologiczne w Polsce, w tym i Łódź, przygotowywały się do pionierskich badań nad początkami państwa polskiego, w związku z jubileuszem tysiąclecia Polski i jej chrztu. Jażdżewski organizował placówki Kierownictwa Badań nad Początkami Państwa Polskiego¹⁴ w Gdańsku i Łęczycy, do których angażował współpracowników z Katedry i Muzeum oraz wszystkich swoich studentów. Tak powstały dwie ekspedycje badawcze – „Gdańszczany” i „Tumany”. Abramowicz należał do ekipy „Tumanów”, która prowadziła wykopaliska na wczesnośredniowiecznym cmentarzysku w Lutomiersku (1949–1951, 1953–1955), w Gródku Nadbużnym i Czermnie (1952), a przede wszystkim w Tumie pod Łęczycą: na grodzisku (1948–1955) i w kolegiacie (1954–1956).

„Okres łęczycki” okazał się niezwykle istotny w życiu Abramowicza, zarówno pod względem zawodowym, jak i osobistym. Tutaj uczył się zawodu archeologa, na wiele lat zainteresował się historią kultury średniowiecza, co znalazło odbicie

¹² Tyle znalazło się w wykazie M. Mielczarka: *Bibliografia prac Profesora Andrzeja Abramowicza*, w: *Sylwetki łódzkich uczonych...*, z. 42, s. 21–29. W sumie Abramowicz jest autorem blisko 160 prac naukowych, z czego ok. 100 poświęcona jest historii archeologii.

¹³ Abramowicz wypromował w sumie 5 doktorów, czworo z nich wyspecjalizowało się podobnie jak on w badaniu dziejów archeologii (Felicja Błęcka, Jolanta Wrońska, Maria Magdalena Blombergowa i Tadeusz Grabarczyk), piąta z tego grona – Anna Nadolska-Styczyńska – w etnologii.

¹⁴ B. Noszczak, „Sacrum” czy „profanum”? *Spór o istotę obchodów Milenium polskiego (1949–1966)*, Warszawa 2002; Z. Kobyliński, *Archeologia wczesnego średniowiecza w Polsce 1939–1989: sukcesy i porażki*, w: *Pół wieku dziejów polskiej archeologii*, red. J. Lech, Warszawa 2007, s. 357–409; P. Węcowski, *Między nauką a polityką, między historią a archeologią. Kierownictwo Badań nad Początkami Państwa Polskiego (1949–1953)*, w: *Marxismus a medievistika: społeczne osudy?*, red. M. Nodl, P. Węcowski, Praha 2020, s. 59–100; A. Szczerba, *Kierownictwo Badań nad Początkami Państwa Polskiego (1949–1953): geneza, działalność, znaczenie*, Łódź 2021.

m.in. w jego pracy magisterskiej oraz doktorskiej¹⁵. Tutaj poznał żonę – Marię Łączyńską (1926–2015), anglistkę i sekretarkę ekspedycji tumskiej, którą poślubił w 1956 r. Tutaj też zaczęła się jego przyjaźń i wieloletnia współpraca z Tadeuszem Poklewskim-Koziellą (1935–2015) oraz Andrzejem Nadolskim (1921–1993), mająca swój ciąg dalszy na pl. Wolności 1 w Łodzi, gdzie od 1953 r. mieścił się łódzki oddział Instytutu Historii Kultury Materialnej PAN (Zakład Archeologii Polski Środkowej), przeniesiony w 1974 r. na ul. Tylą 1. W latach 1964–1981 wymieniona trójka uczestniczyła we wspólnych badaniach swego instytutu i paryskiej École pratique des hautes études – VIe Section (Centre de Recherches Historiques), której szefował Fernand Braudel (1902–1985), współtwórca szkoły „Annales”. Projekt dotyczył procesu wyludniania i opuszczania średniowiecznych wsi we Francji¹⁶. Badacze z Polski pełnili funkcje ekspertów, wykształconych na badaniach „milenijnych” – archeologia średniowieczna we Francji dopiero zaczynała się rozwijać¹⁷. Zanim jednak nabrali „milenijnego” doświadczenia, sami zmuszeni byli szukać inspiracji. Z relacji Abramowicza wynika, że na początku lat 50. XX w. Nadolski namówił ich do udziału w seminarium prowadzonym na Uniwersytecie Łódzkim przez mediewistę i historiografa Mariana Henryka Serejskiego (1897–1975)¹⁸, nazywanego dziś „ojcem historii historiografii w Polsce”, uważając, że przyda im się „trening na dobrym seminarium mediewistycznym”¹⁹.

Po latach Abramowicz wspominał: „gdy badania łączyste i [...] Kierownictwo Badań uformowały mnie jako archeologa mediewistę, to wieloletnie uczestnictwo w seminarium Mariana Henryka Serejskiego zrobiło ze mnie historyka i historiografa, a właściwie historyka historiografii”²⁰. A w innym miejscu: „To on uświadomił mi, jak pasjonujące jest zagadnienie zmienności pytań, które stawiamy odległej przeszłości. To dzięki niemu, w coraz większym zakresie stawałem się

¹⁵ Praca magisterska zatytułowana *Sztuka Polski w XII–XIII wieku w świetle badań prowadzonych w Tumie pod Łęczycą* (promotor K. Jażdżewski) – została przyjęta w 1952 r. (opublikowana w skrócie pt. *Przedmioty ozdobne z grodziska łęczyckiego* w t. 3 „Studiów Wczesnośredniowiecznych” w 1955 r.). Praca doktorska zatytułowana *Sztuka Słowian Lechickich w X–XIII wieku i jej stosunek do sztuki romańskiej* (promotor K. Jażdżewski) – została obroniona przez Abramowicza w 1961 r. (opublikowana pt. *Studia nad genezą polskiej kultury artystycznej*, Łódź–Warszawa 1962).

¹⁶ S. Tabaczyński, *Szkola „Annales”, „la Nouvelle Histoire” i archeologia polska*, w: *Przeszłość społeczna. Próba conceptualizacji*, red. S. Tabaczyński, A. Marciniak, D. Cyngot, A. Zalewska, Poznań 2012, s. 117–136.

¹⁷ T. Poklewski-Koziell, *Polish Traces in French Medieval Archaeology*, „Archaeologia Polona” 40, 2002, s. 83–94; zob. też A. Abramowicz, *Koral pamięci. Wspomnienia, pamiętniki, dzienniki, notatki i listy archeologa. Wiek dojrzały. Pod znakiem łopaty*, cz. 2, Łódź 2010, s. 125–151.

¹⁸ Zob. np. A. Wierzbicki, *Marian Henryk Serejski jako animator polskiej historii historiografii po II wojnie światowej*, w: *Historia historiografii i metodologia historii w Polsce i na Ukrainie*, red. J. Maternicki, J. Pisulińska i L. Zaszkliniak, Rzeszów 2015, s. 37–50; A.F. Grabski, *Marian Henryk Serejski (1897–1975)*, „Kwartalnik Historyczny” 83, 1976, nr 2, s. 497–504.

¹⁹ A. Abramowicz, *Koral pamięci...*, s. 51–52.

²⁰ Tamże, s. 89.

historykiem archeologii, gdy pierwotnie ciągnęło mnie ku pograniczu archeologii i historii sztuki²¹, a w samej archeologii, a właściwie archeologii mediewistycznej, ku zagadnieniom związanym z ceramiką²².

Wymiernym rezultatem studiów historiograficznych rozpoczętych u Serejskiego był wspólny referat Serejskiego i Abramowicza na I Międzynarodowym Kongresie Archeologii Słowiańskiej (MKAS) Warszawie w 1965 r. nt. *Rozwoju koncepcji i metod w badaniach nad początkiem Słowiańszczyzny w XIX w. w Polsce*²³. „Wystąpienie z prof. Serejskim pochlebiało mi i było sygnałem, że zyskuję uznanie jako historyk archeologii”²⁴ – napisał później Abramowicz.

Na I MKAS Abramowicz wystąpił dwukrotnie. Drugi referat, przygotowany już samodzielnie, dotyczył roli towarzystw naukowych w rozwoju dziewiętnastowiecznej archeologii w Polsce²⁵. Oba wystąpienia wiązały się z problematyką książki habilitacyjnej, nad którą wówczas pracował, zatytułowaną *Wiek archeologii. Problemy polskiej archeologii dziewiętnastowiecznej* (Warszawa 1967). Jednym z recenzentów w postępowaniu habilitacyjnym był Serejski²⁶.

3. Andrzej Abramowicz jako badacz dziejów archeologii – charakterystyka najważniejszych dokonań

Pisząc *Wiek archeologii*, Abramowicz korzystał z dorobku współczesnej historiografii. Pod tym względem, na co zwrócił uwagę już Jacek Lech, książka ta różniła się korzystnie od wcześniejszych publikacji poświęconych historii polskiej archeologii²⁷, z *Dziejami polskich badań prehistorycznych* Józefa Kostrzewskiego na czele,

²¹ Doktorat, podobnie jak praca magisterska, dotyczył sztuki dawnych Słowian – Abramowicz wskazywał w nich na istnienie obok siebie dwóch nurtów polskiej kultury artystycznej już we wczesnym średniowieczu (ludowej i tzw. wyższych stanów), polemizując przede wszystkim z Ksawerym Piwockim (1901–1974), który w książce *O historycznej genezie polskiej sztuki ludowej* (Warszawa 1953) początków tejże sztuki dopatrywał się dopiero w XVI w. Zob. T. Poklewska-Kozieł, *Andrzeja Abramowicza myśli o sztuce*, w: *Sylwetki łódzkich uczonych...*, z. 42, s. 11–14.

²² A. Abramowicz, *Wspomnienia o mnie i o moich mistrzach*, w: *Moja droga do nauki*, cz. 3, Łódź 2000, s. 27.

²³ M.H. Serejski, A. Abramowicz, *Rozwój koncepcji i metod w badaniach nad początkami Słowiańszczyzny w XIX wieku w Polsce*, w: *I Międzynarodowy Kongres Archeologii Słowiańskiej*, Warszawa 14–18 IX 1965, t. 7, Wrocław 1972, s. 26–59.

²⁴ A. Abramowicz, *Korał pamięci...*, s. 162.

²⁵ Tenże, *Rôle des sociétés savantes dans le développement de l'archéologie polonaise au XIX siècle*, w: *I Międzynarodowy Kongres Archeologii Słowiańskiej...*, t. 7, s. 94–96.

²⁶ Zob. M.H. Serejski, [rec.:] *Andrzej Abramowicz, Wiek archeologii. Problemy polskiej archeologii dziewiętnastowiecznej*, Warszawa 1967, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 13, 1968, nr 2, s. 452–456.

²⁷ J. Lech, *Przyczynki do badań historii archeologii w Polsce*, w: *Archeologia i starożytnictwo. Studia dedykowane Profesorowi Andrzejowi Abramowiczowi w 70. rocznicę urodzin*, red. M. Głosek, Łódź 1997, s. 157.

które odzwierciedlały ówczesne podejście do przedmiotu badań (tj. kumulatywne, faktograficzne). Będąc – jak wynika z przedmowy – świadomie w tym charakterze napisaną kroniką odkryć i badań archeologicznych w Polsce (obejmując okres od XV w.), powstały w połowie lat 30. XX w. w języku niemieckim na zamówienie dr. Karla Hermanna Jacoba-Friesena (1886–1960) z Hanoweru. Miały się ukazać jako część tomu drugiego Historii Badań Archeologicznych – serii obejmującej wszystkie kraje Europy, ale tak się nie stało²⁸. Po wojnie Kostrzewski przetłumaczył maszynopis na język polski i opublikował go nakładem Polskiego Towarzystwa Prehistorycznego. Wersja skrócona tej pracy ukazała się rok wcześniej w ramach wydawnictw jubileuszowych Polskiej Akademii Umiejętności²⁹.

Synteza Kostrzewskiego przez lata kształtowała postrzeganie dziejów polskiej prehistorii. Stanowiła też istotny punkt odniesienia dla Abramowicza, co zostanie omówione w dalszej części artykułu, ale w *Wiekach archeologii* widoczne są już nowe tendencje historiograficzne. Po pierwsze, w momencie kształtowania się zamysłu syntezy dziejów polskiej archeologii dziewiętnastowiecznej Abramowicz mógł odwołać się już do kilku prac monograficznych poświęconych historii tej dyscypliny w Europie (np. G.E. Daniel, J. Hawkes, S. Pigott). Wprawdzie koncentrowały się one na „wewnętrznym rozwoju dyscypliny”, skupiając swoją uwagę na roli poszczególnych osób w ewolucji idei i postępie dyscypliny, niemniej pozwalały obserwować zjawiska w szerszym, międzynarodowym kontekście. Po drugie, w polu obserwacji Abramowicza, o czym świadczą przypisy umieszczone w *Wiekach archeologii*, mieściły się też prace z zakresu historii literatury czy historii historiografii. Wreszcie, istotny wpływ na kształt jego studiów miała koncepcja badań Serejskiego, rozwijana z powodzeniem w pracach historyków historiografii po II wojnie światowej, która zakładała odejście od klasycznych ujęć przedmiotu badań na gruncie historii historiografii na rzecz analizy dynamiki myślenia historycznego i jej związków z otoczeniem społecznym³⁰. To podejście stało się również bliskie Abramowiczowi i wpłynęło na sposób, w jaki prowadził swoje studia. W *Wiekach archeologii* zainteresowania najdawniejszą przeszłością, a także różne formy aktywności archeologicznej zostały przedstawione jako zjawisko, które nie tylko skutkowało powstaniem archeologii jako dyscypliny naukowej, ale także powiązane było ściśle z ówczesnymi procesami społeczno-kulturowymi i wyzwaniem, jakie stawiała archeologom zmieniająca się rzeczywistość polityczna. Abramowicz akcentował swoistość tego procesu w Polsce

²⁸ J. Kostrzewski, *Z mego życia. Pamiętnik*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1970, s. 263.

²⁹ Tenże, *Dzieje polskich badań prehistorycznych*, Kraków 1948 (Historia Nauki Polskiej w Monografiach, 18).

³⁰ Zasługi M.H. Serejskiego dla polskiej historii historiografii polegały m.in. na stworzeniu teoretycznych i organizacyjnych podstaw historii historiografii w Polsce; zob. R. Stobiecki, *Historia historiografii. Studium z dziejów tożsamości dyscypliny na przykładzie ośrodka łódzkiego*, „Historia@Teoria” 1, 2017, nr 3, s. 113–117; J. Kolbuszewska, *Łódzki ośrodek historiograficzny. Środowisko, badania, dydaktyka*, „Historia@Teoria” 1, 2017, nr 3, s. 201–209.

(np. kiedy w rozdziale pierwszym podkreślał, że upadek państwowości leżał u podstaw zwrotu ku poszukiwaniom starożytności krajowych), pozostawiając kwestie węzłów łączących archeologię z europejskimi prądami kulturowymi na marginesie swoich rozważań (odniósł się do nich szerzej dopiero w zakończeniu, a następnie w osobnych publikacjach). Co prowadzi nas do kolejnego ważnego aspektu jego badań – propozycji periodyzacji historii dziewiętnastowiecznej archeologii polskiej.

Jeśli pominąć książkę Kostrzewskiego, obejmującą szerszy zakres chronologiczny, *Wiek archeologii* był właściwie pierwszą syntezą dziewiętnastowiecznych dziejów tej dyscypliny: „w jakich historycznych warunkach, jakie zadania sobie stawiała, a to wszystko w związku z historią społeczeństwa i jego kultury”³¹. Tak sformułowany temat sprawiał jednak zrozumiałe kłopoty periodyzacyjne. Jak już wspomniałam, punktem odniesienia dla Abramowicz była synteza Kostrzewskiego i jego ujęcie omawianego problemu³². Kostrzewski do etapu przednaukowego (od XV w.) wliczał oświecenie, a okres archeologii romantycznej datował na lata 1818–1850 i dzielił go na dwa podokresy: 1818–1830 i 1830–1850. Następnie wyodrębnił lata 1850–1873, dając im nazwę „kładzenie fundamentów”, podkreślając olbrzymi rozwój archeologii polskiej w latach 50. i 60. Kolejne rozdziały: *Walka o system trzech epok* w latach 1873–1894 i *Walka o samodzielną rolę prehistorii* w latach 1894–1918 miały akcentować genealogię archeologii pradziejowej.

Abramowicz uważał, że dynamicznie rozwijającej się archeologii początku XIX w. (co było widoczne m.in. w działalności Warszawskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk) nie można w całości zaliczyć do okresu przednaukowego. Z uwagi na dynamiczność badanych zjawisk wskazywał też na trudności w wytyczeniu wyraźnych granic między starożytnictwem o przewadze cech oświeceniowych a starożytnictwem wyraźnie romantycznym³³. W roku 1818, tj. roku publikacji rozprawy Zoriana Dołęgi Chodakowskiego *O Sławiańszczyźnie przed chrześcijaństwem*, widział więc raczej początek okresu przejściowego niż – jak proponował Kostrzewski – początek archeologii romantycznej. Koniec tego okresu łączył zaś z rozbiem – w wyniku powstania listopadowego – instytucji, które powołał jeszcze okres oświecenia³⁴.

„Gdy instytucje upadły, zbiory zostały wywiezione lub uległy rozproszeniu, jako zaród na przyszłość pozostała tylko świadomość, przynajmniej wśród elity umysłowej, że obywatelskim obowiązkiem [jest] ochraniać zabytki najdawniejszej przeszłości, a nawet czynnie ich poszukiwać oraz przekazywać je ludziom, w rękach których stałyby się mówiącym o tej przeszłości świadectwem”³⁵ – pisał Abramowicz.

W związku z powyższym pierwsze cztery rozdziały *Wieku archeologii*, obejmujące pierwsze półwiecze XIX stulecia, związane są z oświeceniem i preromantyzmem

³¹ A. Abramowicz, *Wiek archeologii...*, s. 7.

³² Zob. tamże, s. 42–43.

³³ Tamże, s. 43.

³⁴ Tamże.

³⁵ Tamże, s. 44.

(które przyniosły zainteresowanie twórczością ludową i tradycjami narodowymi) oraz sytuacją polskiej archeologii w poszczególnych zaborach po upadku powstania listopadowego. Lata 50. i 60. XIX w. Abramowicz omawiał jako „wielkie lata polskiej archeologii romantycznej”. Jak wyjaśniał, ze względu na tematykę (Słowiańszczyzna) była to wciąż archeologia romantyczna (i to u szczytu swego rozwoju). Jednak z uwagi na wkraczające do archeologii metody przyrodnicze ten etap zasługiwał zdaniem Abramowicza także na nazwę archeologii prepozytywistycznej³⁶. Na zróżnicowanie postaw, zakresów działań i form organizacyjnych wskazywał również w rozdziale szóstym, traktującym zasadniczo o zmianach w archeologii polskiej związanych z pozytywizmem³⁷. Natomiast w ostatnim rozdziale podkreślał, że lata 80. i 90. XIX w., które zasadniczo przyniosły zmierzch polskiej archeologii dziewiętnastowiecznej (m.in. w wyniku naturalnej zmiany pokoleniowej), były równocześnie początkiem nowej archeologii, charakteryzującej się stopniową profesjonalizacją. Reasumując, Abramowicz nie postrzegał rozwoju tej dyscypliny w XIX w. jako ciągu następujących po sobie jednorodnych paradygmatów, lecz jako skomplikowaną mozaikę, w której tradycyjne metody i nowatorskie podejścia, odmienne postawy wobec przeszłości (naukowa i patriotyczna) spletały się, prowadząc do ewolucji archeologii jako dyscypliny naukowej.

Od momentu ukazania się *Wieku archeologii* praca naukowa Abramowicza coraz bardziej koncentrowała się na zgłębianiu dziejów archeologii. W latach 70. XX w. wydał dwa tomy szkiców: *Podróżnicy po przeszłości* (1970) oraz *Dalecy i bliscy* (1974), zawierające teksty i tematy pominięte w *Wieku archeologii*³⁸. Pokazywały one, że dziewiętnastowieczne starożytnictwo polskie było splecione z europejskimi ośrodkami rozwoju naukowej myśli archeologicznej. Opublikowanie tych szkiców utwierdziło jego pozycję jako historyka archeologii. W 1975 r. został zaproszony do zespołu badawczego przygotowującego wielotomową *Historię nauki polskiej* pod red. Bogdana Suchodolskiego (1903–1992). Po latach wspominał:

Kiedy przyjąłem propozycję napisania o historii archeologii polskiej do tego wydawnictwa, znalazłem się w kłopotliwej sytuacji, ponieważ dwa jego pierwsze tomy, gotowe, nie przewidywały miejsca dla archeologii i miałem pisać dopiero do trzeciego, obejmującego lata 1795–1862. Tymczasem początki zainteresowań archeologicznych, czy raczej starożytniczych, sięgają w Polsce nawet średniowiecza i właśnie wtedy zajmowałem się tymi najwcześniejszymi początkami. Wybrnąłem w ten sposób, że jednak rozpocząłem od krótkiego wprowadzenia w te najstarsze dzieje. Ku mojemu zaskoczeniu, zostało ono usunięte. Tak więc historia archeologii polskiej w wielkiej *Historii nauki polskiej* zaczyna się dopiero od końca XVIII i początku XIX wieku. Tom III *Historii nauki polskiej* ukazał się w 1977 i mój tekst w nim. Dalsza jego część weszła do tomu IV, 1863–1918, wydanego dopiero w 1987 r.³⁹

³⁶ Tamże, s. 131.

³⁷ Tamże, s. 157.

³⁸ A. Abramowicz, *Koral pamięci...*, s. 210, 260.

³⁹ Tamże, s. 280.

Co istotne, początkom archeologii w Polsce Abramowicz poświęcił swoje kolejne trzy książki: *Urny i ceraunie* (1979) oraz dwutomowe *Dzieje zainteresowań starożytnych w Polsce* (cz. 1: 1983, cz. 2: 1987). Ujmując rozwój starożytnictwa jako wczesną fazę archeologii, podobnie jak w *Wiekach archeologii*, najbardziej interesował go stosunek ludzi do różnych kategorii zabytków archeologicznych i proces ich rozpoznawania.

Ukoronowaniem cyklu studiów Abramowicza nad historią archeologii była nowa synteza dziejów tej dyscypliny w Polsce, składająca się z dwóch części zatytułowanych: *Historia archeologii polskiej: początki* (1992) oraz *Historia archeologii polskiej: XIX i XX wiek* (1991). Opracowanie to wypełniło istotną lukę w naszej wiedzy, którą pozostawiła chociażby książka Kostrzewskiego z 1949 r., z oczywistych powodów nieuwzględniająca drugiej połowy XX w., a tym samym nieoddająca pełnego obrazu rozwoju polskiej archeologii w kontekście późniejszych przemian intelektualnych, politycznych i społecznych⁴⁰. Jednakże, jak wynika z relacji Abramowicza, napisanie rozdziału poświęconego archeologii polskiej w czasach PRL stanowiło dla niego spore wyzwanie – głównie z powodu braku dostatecznego dystansu czasowego, który utrudniał obiektywne spojrzenie (wskazał na to, m.in. nadając rozdziałowi tytuł *Za naszej pamięci*). Dlatego proponowane przez niego ujęcie archeologii tego okresu ma wyraźnie „impresyjny i szkicowy charakter”⁴¹. Niemniej, podobnie jak w przypadku poprzednich książek, pisał *Historię archeologii polskiej*, nawiązując do dorobku swoich poprzedników, a ukazując różne braki w naszej wiedzy na temat historii archeologii polskiej, stworzył fundamenty, na których można dziś budować opracowania szczegółowe.

Zakończenie

Historię archeologii, pisząc za Bruce'em Triggerem, charakteryzując dwa zasadnicze podejścia: internalistyczne oraz eksternalistyczne, zwane również kontekstualnym⁴². Pierwsze koncentruje się na śledzeniu odkryć i intelektualnych debat, które miały decydujący wpływ na rozwój archeologii jako samodzielnej dyscypliny naukowej. Drugie zaś analizuje ów rozwój w szerszym kontekście społeczno-politycznym, gospodarczym oraz kulturowym. Choć połączenie obu tych podejść wydaje się rozwiązaniem idealnym, w praktyce tylko nieliczni historycy archeologii podejmują się tak całościowej analizy. W mojej ocenie Abramowicz należy do tego grona. Świadczą o tym nie tylko jego prace naukowe, lecz także sposób myślenia o historii archeologii i o roli, jaką może ona odgrywać we współczesnej refleksji nad przeszłością. W tych poglądach wyraźnie pobrzmiewa wpływ Mariana Henryka

⁴⁰ Zob. J. Lech, dz. cyt., s. 157.

⁴¹ A. Abramowicz, *Historia archeologii polskiej: XIX i XX wiek...*, s. 7–8.

⁴² B.G. Trigger, *A History of Archaeological Thought*, Cambridge 1989, s. 25.

Serejskiego – przejawiający się zarówno w szerokim rozumieniu historiografii jako zjawiska osadzonego w kulturze i społeczeństwie, jak i w przekonaniu, że każda refleksja nad przeszłością jest nierozzerwalnie związana z czasem, w którym powstaje. Jak pisał Abramowicz w jednej ze swoich prac:

najmniej owocne wydaje się pobłażliwe patrzanie na wysiłki naszych poprzedników z wyżyny dzisiejszego rozwoju nauki. Ta postawa jest chyba coraz rzadsza. Trzeba też powiedzieć, że zbyt ograniczone i wąskie jest ściśle utilitarne traktowanie historii archeologii, na przykład jako narzędzia do zrekonstruowania zbiorów i przywracania waloru naukowego zabytkom lub jako krótkiego wstępu dla studentów rozpoczynających studia. Osobiście sędzę, że najbardziej płodne jest patrzanie na historię archeologii jako na część historii kultury. Wtedy ujawnia się nam głęboki związek między poszczególnymi epokami a zainteresowaniami, które miano dla najodleglejszej przeszłości⁴³.

Jak bowiem uważał: „dla zajmujących się archeologią zawodowo może najważniejszą korzyścią jest świadomość zmienności pytań, z którymi w zależności od epoki zwracamy się do materiałów archeologicznych – jeżeli potrafimy je rozpoznać. To pomaga w stawianiu pytań obecnie”⁴⁴. W tym kontekście historia archeologii staje się więc nie tylko refleksją nad przeszłością tej dyscypliny, ale także swego rodzaju przewodnikiem.

Bibliografia

- A. Abramowicz, *Przedmioty ozdobne z grodziska łęczyckiego*, „*Studia Wczesnośredniowieczne*” 3, 1955, s. 335–351
- A. Abramowicz, *Studia nad genezą polskiej kultury artystycznej*, Łódź–Warszawa 1962
- A. Abramowicz, *Wiek archeologii. Problemy polskiej archeologii dziewiętnastowiecznej*, Warszawa 1967
- A. Abramowicz, *Rôle des sociétés savantes dans la développement de l'archéologie polonaise au XIX siècle*, w: *I Międzynarodowy Kongres Archeologii Słowiańskiej*, Warszawa 14–18 IX 1965, t. 7, Wrocław 1972, s. 94–96
- A. Abramowicz, *Urny i ceramika*, Łódź 1979 (*Acta Archaeologica Lodziensia*, 27), s. 7–168
- A. Abramowicz, *Dzieje zainteresowań starożytnych w Polsce, cz. 1: Od średniowiecza po czasy saskie i świat oświecenia*, Wrocław 1983
- A. Abramowicz, *Dzieje zainteresowań starożytnych w Polsce, cz. 2: Czasy stanisławowskie i ich pokłosie*, Wrocław 1987
- A. Abramowicz, *Historia archeologii polskiej: XIX i XX wiek*, Warszawa–Łódź 1991
- A. Abramowicz, *Historia archeologii polskiej: początki*, Łódź 1992 (*Acta Archaeologica Lodziensia*, 36)
- A. Abramowicz, *Wspomnienia o mnie i o moich mistrzach*, w: *Moja droga do nauki, cz. 3*, Łódź 2000, s. 9–35

⁴³ A. Abramowicz, *Dzieje zainteresowań starożytnych w Polsce, cz. 1: Od średniowiecza po czasy saskie i świat oświecenia*, Wrocław 1983, s. 14.

⁴⁴ Tamże, s. 10.

- A. Abramowicz, *Koral pamięci. Wspomnienia, pamiętniki, dzienniki, notatki i listy archeologa. Wiek dojrzały. Pod znakiem łopaty*, cz. 2, Łódź 2010
- W. Antoniewicz, *Stan i potrzeby badań archeologicznych w Polsce*, Warszawa 1926
- S.J. Czarnowski, *Bibliografia archeologii przedhistorycznej polskiej i Polski dotyczącej*, „Światowit” 7, 1906, s. 90–114
- Dzieje powszechne ilustrowane [...] Ilustrowane dzieje Polski*, t. 1: *Od początków do X wieku*, oprac. W. Czermak, Wiedeń 1905
- S.J. Gąsiorowski, *Badania polskie nad sztuką starożytną: relacje podróżników, kolekcjonerstwo, badania naukowe*, Kraków 1948 (Historia Nauki Polskiej w Monografiach, 21)
- A.F. Grabski, Marian Henryk Serejski (1897–1975), „Kwartalnik Historyczny” 83, 1976, nr 2, s. 497–504
- B. Janusz, *Kultura przedhistoryczna Podola galicyjskiego*, Lwów 1918
- A. Kłosowska, *Machiavelli jako humanista na tle włoskiego Odrodzenia*, Łódź–Wrocław 1954
- Z. Kobylński, *Archeologia wczesnego średniowiecza w Polsce 1939–1989: sukcesy i porażki*, w: *Pół wieku dziejów polskiej archeologii*, red. J. Lech, Warszawa 2007, s. 357–409
- J. Kolbuszewska, *Łódzki ośrodek historiograficzny. Środowisko, badania, dydaktyka*, „Historia@Teoria” 1, 2017, nr 3, s. 201–209
- J. Kostrzewski, *Zarys rozwoju badań prehistorycznych w Polsce w latach 1875–1923*, „Kosmos. Czasopismo Polskiego Towarzystwa Przyrodników im. Kopernika. Tom jubileuszowy wydany z powodu pięćdziesiątej rocznicy istnienia Towarzystwa (1875–1925)”, cz. 1, Kraków 1928, s. 101–114
- J. Kostrzewski, *Dzieje polskich badań prehistorycznych*, Kraków 1948 (Historia Nauki Polskiej w Monografiach, 18)
- J. Kostrzewski, *Dzieje polskich badań prehistorycznych*, Poznań 1949 (Biblioteka Prehistoryczna, 8)
- J. Kostrzewski, *Z mego życia. Pamiętnik*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1970
- J. Lech, *Przyczynki do badań historii archeologii w Polsce*, w: *Archeologia i starożytnictwo. Studia dedykowane Profesorowi Andrzejowi Abramowiczowi w 70. rocznicę urodzin*, red. M. Głosek, Łódź 1997, s. 157–162
- Mieszkania nawodne (z listu J. Łepkowskiego)*, „Biblioteka Warszawska” 3, 1877, s. 483
- B. Noszczak, „Sacrum” czy „profanum”? *Spór o istotę obchodów Milenium polskiego (1949–1966)*, Warszawa 2002
- T. Poklewski-Koziół, *Polish Traces in French Medieval Archaeology*, „Archaeologia Polona” 40, 2002, s. 83–94
- M.H. Serejski, *Problematyka historii historiografii*, w: *Pamiętnik VII Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich we Wrocławiu 19–22 września 1948 r.*, t. 2, z. 1, Warszawa 1948, s. 41–51
- M.H. Serejski, [rec.:] *Andrzej Abramowicz, Wiek archeologii. Problemy polskiej archeologii dziewiętnastowiecznej*, Warszawa 1967, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 13, 1968, nr 2, s. 452–456
- M.H. Serejski, A. Abramowicz, *Rozwój koncepcji i metod w badaniach nad początkami Słowiańszczyzny w XIX wieku w Polsce*, w: *I Międzynarodowy Kongres Archeologii Słowiańskiej*, Warszawa 14–18 IX 1965, t. 7, Wrocław 1972, s. 26–59
- B. Stelmachowska, *Rzecz o prehistorii polskiej w okresie 20-lecia międzywojennego*, cz. 1: 1918–1928, Poznań 1984
- R. Stobiecki, *Historia historiografii. Studium z dziejów tożsamości dyscypliny na przykładzie ośrodka łódzkiego*, „Historia@Teoria” 1, 2017, nr 3, s. 109–121
- Sylwetki łódzkich uczonych*, z. 42: *Profesor Andrzej Abramowicz*, red. T. Poklewski, Łódź 1997
- A. Szczerba, *Kierownictwo Badań nad Początkami Państwa Polskiego (1949–1953): geneza, działalność, znaczenie*, Łódź 2021
- S. Tabaczyński, *Szkoła „Annales”, „la Nouvelle Histoire” i archeologia polska*, w: *Przeszłość społeczna. Próba konceptualizacji*, red. S. Tabaczyński, A. Marciniak, D. Cyngot, A. Zalewska, Poznań 2012, s. 117–136

- B.G. Trigger, *A History of Archaeological Thought*, Cambridge 1989
- P. Węcowski, *Między nauką a polityką, między historią a archeologią. Kierownictwo Badań nad Początkami Państwa Polskiego (1949–1953)*, w: *Marxismus a medievistika: społeczne osudy?*, red. M. Nodl, P. Węcowski, Praha 2020, s. 59–100
- A. Wierzbicki, *Marian Henryk Serejski jako animator polskiej historii historiografii po II wojnie światowej*, w: *Historia historiografii i metodologia historii w Polsce i na Ukrainie*, red. J. Maternicki, J. Pisulińska, L. Zaskliniak, Rzeszów 2015, s. 37–50

Andrzej Abramowicz as a Historian of Archaeology

The article analyses the contribution of Andrzej Abramowicz, one of the most prominent historians of archaeology, to the development of this subdiscipline. In order to do that the author analyses his most significant studies primarily *Wiek archeologii. Dzieje polskiej archeologii dziewiętnastowiecznej* (1967). She also referred to Abramowicz's personal memories, in which he shared his reflections on the topic of experiences from research and inspirations shaping his approach to the history of archaeology. Here he constantly emphasised the importance of Marian Henryk Serejski's role in awakening his historiographic interests. Under Serejski's influence, Abramowicz also broke away from the strictly chronicle-style approach to the history of archaeology, characteristic of his predecessors. His first book in this field titled *Wiek archeologii* served as the first attempt at synthetically studying the history of 20th century Polish archaeology presenting it as a product of specific socio-political, cultural, and scientific processes. In the following years he extended his area of study publishing the works, such as *Urny i ceramika* (1979) or the two-volume *Dzieje zainteresowań starożytnych w Polsce* (2 vols., 1983, 1987). The culmination of his achievements was his synthesis *Historia archeologii polskiej* (1991–1992), in which he presented the history of the discipline from the Middle Ages to the contemporary for him times.

Adrianna Szczerba – dr hab., archeolog, specjalizuje się w historii archeologii polskiej, adiunkt w Instytucie Archeologii Uniwersytetu Łódzkiego. E-mail: adrianna.szczerba@uni.lodz.pl